

istorijsko-pravnom osvrtu, jugoslovenski pravnici su zasnovali svoj protest protiv presude koju su nazvali napadom na međunarodno pravo, slobodu i čovečnost.

Vredan prilog u knjizi i svakako dobru dopunu uvodnog dela predstavlja poseban hronološki pregled narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj. Kao najpotpuniji, pregled narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji ima kraći uvod, a zatim po godinama i danima, i po pokrajinama, iznete hronološke odrednice. Uz laku preglednost, postignutu lepim rasporedom građe, ova hronologija se odlikuje kompozicijom (vidno izraženom posebnim naslovima koja odgovara celovito shvaćenju periodizaciji jugoslovenske narodnooslobodilačke borbe; takva periodizacija prožima celokupnu jugoslovensku naučnu i popularnu literaturu o narodnooslobodilačkoj borbi. Biografije generala kojima je suđeno dovoljno su potpune da bi se iz njih moglo razumeti koliko su te ličnosti vezane za nemački osvajački militarizam. Ovde je dodat i jedan spisak nekih drugih nemačkih generala koji su komandovali trupama na Balkanu i u Norveškoj. Koristan je takođe i popis glavnih dokumenata sa Nirmberškog procesa koji se tiču predmeta ove knjige. Uz skupan popis izvora i literature, autori su u napomenama (datim takođe kao zaseban i skupan prilog) ukazali na neposredne izvore fakata i svojih navoda; pri tom je Martin Celer dao vredne napomene uz uvodni deo knjige, od kojih mnoge faktografski upotpunjuju glavni tekst. Registar ličnih imena i geografskih naziva svojom potpunosti olakšava ulazak u celokupan sadržaj knjige. Knjiga je tehnički vrlo uspešno urađena; čitaocu je omogućeno da lako nalazi ono što ga zanima i da brzo postigne preglednost celog štiva. Grafička oprema knjige deluje lepo sa tematski izvedenom naslovnom stranom.

Ova knjiga se svrstava među značajna dela za istoriju svetskog rata. Sa onim još retkim knjigama o fašističkoj vladavini u okupiranim zemljama Evrope otvara pogled istoriografije na materiju iz koje se moraju izvući podaci i sudovi za sintezu. Iako će prošla i savremena podeljenost u svetu uvek veoma uticati na koncepcije pisaca, mnogi pravi stvaralac neće zanemariti grozotu fašističkih zlodela i duboku ljudsku nužnost otpora, jer, sve se može zaboraviti, ali umiranje na gubilištima i u dotad neviđenim strahotama koncentracionih logora — nikada. Ova knjiga opominje da se pamti.

Knjigu treba prevesti i izdati na srpskohrvatskom jeziku.

Vlado Strugar

ANEKSIJA BOSNE I HERCEGOVINE U NOVIJOJ JUGOSLAVENSKOJ HISTORIOGRAFIJI

Među brojnim temama iz povijesti jugoslovenskih zemalja od 1900—14. aneksija Bosne i Hercegovine je jedna od najvažnijih. Zato je ona rano privukla pažnju naše historiografije, koja je taj problem razmatrala kao značajan element širih istraživanja ili kao predmet posebnih studija. Mada cijeli kompleks aneksije i njezinih posljedica još nije ispitan u svima svojim aspektima, njegova je obrada toliko napredovala da omogućava i zahtijeva posebni prikaz dosadašnjih rezultata.

Još prije 1941, aneksione krize su se dotakla brojna djela naše političke i historijske literature. Od specijalnih radova o toj temi treba istaći veliku monografiju M. Ninčića, *La crise bosniaque (1908—1909) et les puissances européennes*, Paris 1937, u dva sveska, i raspravu F. Šišića, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine 1878, odnosno 1908*. Diplomatska strana njihova o šezdeset i tridesetgodišnjici događaja, Zagreb 1938. Poslije ovih radova, kojima su položeni solidni temelji za dalja istraživanja, uslijedila je dulja šutnja jugoslovenske historiografije o tom problemu, prouzrokovana uglavnom prošlim ratom.

U novoj Jugoslaviji opet je jedna godišnjica donijela novi veći rad o aneksiji. Pedeset godina poslije njezina proglašenja objavljena je knjiga N. Stojanovića, *Bosanska kriza 1908—1914*, Sarajevo 1958. Njezin je autor bio nekada jedan od vodećih političara Srpske narodne organizacije u Bosni i još je u vrijeme aneksije objavio u Zürichu spis: *Die Autonomie Bosniens und der Herzegovina*. Sjećanja na te burne protekle dane potakla su ga da napiše popularni prikaz aneksione krize, pri čemu se oslonio na podatke iz dotadašnjih djela o tom pitanju. Na žalost, autor više govori o dobro poznatim diplomatskim akcijama negoli o reagiranju na aneksiju u njegovoj užoj domovini. Zato knjiga tek u maloj mjeri ima karakter svjedočanstva jednog suvremenika, vjerojatno bolje upućenog u zbivanja prije pola vijeka nego što se to ispoljilo u njegovu tekstu.

Ubrzo poslije pojave Stojanovićeve knjige, V. Bogićević je objavio naučni članak: *Aneksija Bosne i Hercegovine i jugoslavensko pitanje*, *Historijski pregled* V, 1959. Sam je autor svoj rad nazvao razmatranjima koja se osnivaju na jednom širem istraživanju. Pri tom je upotrijebio noviju našu i stranu literaturu a i neobjavljene dokumente iz arhiva u Beču, Sarajevu i Beogradu. U ograničenom prostoru jedne skice, Bogićević je dio svoje pažnje usmjerio na odnos vladajućih krugova Habsburške monarhije prema jugoslavenskim zemljama na prijelomu stoljeća, napose prema Srbiji te Bosni i Hercegovini, ali se još više zadržavao na političkoj pozornici okupiranih provincija. Nakon što je dokumentima upozorio da su odgovorni faktori Austro-Ugarske odavno težili za pokoravanjem Srbije, plašeci se da se ona ne pretvori u gravitaciono središte svih Jugoslavena, autor govori o Kállayevom pripremnom radu na aneksiji. Uz to ističe razliku u pogledima austrijskih i ugarskih krugova na sudbinu Bosne i Hercegovine. Zajednička im je bila samo općenita želja da se aneksija provede, ali su zbog svojih posebnih interesa imali suprotna gledišta o tome kojoj poli Monarhije bi ta područja trebala pripasti. U skladu s ovim razlikama, dio austrijske politike je prvih godina XX st. nastojao da privuče predstavnike Hrvata u okupiranim provincijama, a neki su utjecajni mađarski krugovi, naprotiv, pokazivali neko vrijeme sklonost prema predstavnicima Srba. Osvrćući se na unutrašnja kretanja u Bosni i Hercegovini, autor izlaže opću orijentaciju srpskih, muslimanskih i hrvatskih grupacija uoči aneksije. Ističe da je velika većina predstavnika Srba i muslimana, odnosno stanovništva obiju pokrajina, bila protivna aneksiji, dok su je tamošnji hrvatski politički krugovi većinom zagovarali, nadajući se priključenju obiju pokrajina Hrvatskoj. Stanovišta se nisu promijenila ni u času kad je aneksija najzad proglašena. Autor pokušava da utvrdi i gledište glavnih političkih snaga u tadašnjoj Hrvatskoj o pitanju sudbine Bosne i Hercegovine, ali se, na našavši prikladnijih podataka, zadovoljio skromnim rezultatom: nekomentiranim citiranjem neoficijelnog stanovišta Hrvatsko-srpske koalicije i izjave jednog od njezinih istaknutih članova iz g. 1959. Odatle bi slijedilo da je Koalicija bila za ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, ali je istodobno zahtijevala uvođenje ustava u tim pokrajinama, kako bi se njihovu stanovništvu omogućilo da se samo opredijeli. Prema spomenutoj izjavi, koju se ne može primiti bez rezerve, priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj imalo bi za Koaliciju privremeni karakter, kao korak prema ujedinjenju svih Jugoslavena u vlastitu državu. Stanovište drugih političkih grupacija u Hrvatskoj prema pitanju aneksije može se iz autorova teksta samo pretpostaviti. Općeniti je nedostatak Bogićevićeva rada što u njemu ima dosta korisnih podataka i navoda nedovoljno protumačenih i valoriziranih a dijelom i slabo povezanih. Upotrijebljeni izvori poslužili su zaista samo za izradu širih teza jedne potrebne studije. S tim u vezi postavlja se pitanje o opravdanosti objavljivanja tako prezentirane materije.

U relativno malom vremenskom razmaku poslije publikacije spomenutih radova izašle su, gotovo istovremeno, dvije studije i jedna velika monografija koje zaslužuju da ih se ovdje u cjelini ili djelomično prikaže. U velikoj studiji: *Hrvatska*

uoči aneksije Bosne i Hercegovine, Istorija XX veka III, Beograd 1962, str. 153—274, M. Gross je na osnovu opsežne izvorne građe i literature obradila odnose bečkih i peštanskih političkih faktora s jedne i stranačkih grupacija u Hrvatskoj s druge strane u godini koja je aneksiji prethodila. Nedugo poslije završetka kratkotrajne vladavine Hrvatsko-srpske koalicije iskristalizirao se u vrhovima Monarhije zaključak o urgentnosti aneksije. Tu je važnu akciju trebalo pripremiti ne samo u Bosni i Hercegovini već i u susjednoj Hrvatskoj, najvažnijem jugoslavenskom teritoriju unutar Austro-Ugarske. Zato su dualistički i velikoaustrijski krugovi nastojali naći oslonac i uz to ukloniti političke smetnje koje su mogle škoditi predviđenoj akciji — u prvom redu jugoslavenski orijentiranu Hrvatsko-srpsku koaliciju, tada najutjecajnu političku snagu Jugoslavena pod žezlom Habsburga. M. Gross pokazuje da su kršćanski socijali i krug oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda pokušali postići ove ciljeve privlačenjem Hrvatske stranke prava, najjače članice Koalicije. Nju je trebalo navesti da napusti svoje dotadašnje saveznike, čime bi raspad Koalicije postao gotovo neizbježan, i da zatim oko sebe okupi sve pravaše ne samo iz uže Hrvatske nego i iz Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine. Conrad v. Hötzendorf i Aehrental pokušavali su naći drugi oslon — Frankovu Čistu stranku prava, staru protivnicu Koalicije i jedinu hrvatsku grupaciju koja je ostala bjesomučni neprijatelj Srba. Dok prva kombinacija nije donijela većih rezultata, Frank se povezo s ličnostima iz generalštaba, a uz Aehrentalovu pomoć i s ugarskom vladom. Zadovoljivši se mutnim obećanjima o priključenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj poslije proglašenja aneksije a težeći u prvom redu za vlašću, Frank je pristao da sa svojom strankom podržava novi tiranski režim — vladu bana Raucha, kojoj je bio osnovni zadatak da pod svaku cijenu uništi Hrvatsko-srpsku koaliciju. Međutim, na izborima za Hrvatski sabor 1908. Rauch je pretrpio potpun poraz a tek je nešto bolje prošao njegov novi politički prijatelj Frank. Kako se pobjednička koalicija opozicionog hrvatskog i srpskog građanstva ipak nalazila u teškom položaju, lišena nade u obnovu suradnje s mađarskim nezavišnjacima a pod stalnim pritiskom banske i ugarske vlade, njezin vođa F. Supilo bio je neko vrijeme sklon tzv. obratnoj Riječkoj rezoluciji, tj. pokušaju da se u interesu Hrvatske privremenim priklanjanjem Beču iskoristi sukob Austrije i Ugarske oko budućnosti Bosne i Hercegovine, ali njegovi kontakti s bečkim kršćanskim socijalima nisu imali efekta. U međuvremenu Aehrental je, služeći se falsificiranim dokumentima koje mu je Forgach slao iz beogradskog poslanstva, pokrenuo Wekerlea, ugarskog ministra predsjednika, i bana Raucha na organizaciju velikog komplota protiv Srba u Hrvatskoj. Prije javne upotrebe ovih navodnih dokumenata, provladina štampa cijele Monarhije započela je jaku antisrpsku kampanju. Ona je postigla vrhunac u objavljivanju poznate Nastićeve brošure u kojoj je autor konstruiranim dokazima uvjeravao čitaoce da postoji »velikosrpska zavjera« protiv Habsburške monarhije. Odmah zatim, neposredno prije aneksije, započela su hapšenja navodnih urotnika — raznih srpskih lokalnih političara. Autorica utvrđuje da su samo Frankova stranka i klerikalna vanstranačka grupa bez većeg utjecaja podržale protusrpsku kampanju i u njezinom početnom stadiju a i kasnije kad su započela hapšenja prvih »veleizdajnika«. Frankovi pristaše bili su čak vrlo aktivni u denunciranju Srba vlastima. Sve druge političke snage u Hrvatskoj pa, štaviše, i dio disidenata Frankove stranke, koji su se nešto prije odvojili od svoga dotadašnjeg vođe, osudili su progone Srba, shvativši ih kao manevar faktora koji ne biraju sredstva u svojoj politici. Hrvatsko-srpska koalicija, protiv koje su se odmah poslije aneksije opredijelili i bečki kršćanski socijali, pridruživši se uz to kampanji protiv Srba u Hrvatskoj, uskoro je napustila svoju slabu nadu o mogućnosti da pripajanje Bosne i Hercegovine Habsburškoj monarhiji ubrza oćenito rješenje jugoslavenskog pitanja u njezinu okviru. Zaista, ni velikoaustrijski ni dualistički krugovi Monarhije nisu na to ozbiljno pomišljali. Kako M. Gross ističe, njihova je sprem-

nost da realiziraju posebnu jugoslavensku ili hrvatsku političku tvorevinu u trijalističkom ili subdualističkom smislu bila prividna, ili, ukoliko je kod nekih doista postojala, predstavljala je samo prolaznu pojavu.

Rad M. Gross je gotovo do kraja ispunio jednu osjetljivu prazninu hrvatske i jugoslavenske historiografije. Izrađen vrlo savjesno, bez zvučnih riječi i primamljivih, ali oskudno potkrijepljenih tvrdnja, od velike je koristi svakome tko želi da bolje upozna političko stanje Hrvatske u burnim danima 1908. a napose promašenu ulogu utjecajnih krugova Monarhije, koji su se na štetu svog ugleda pa i interesa povezali sa šovinističkom reakcijom u Hrvatskoj, omraženom zbog njezine beskrupuloznosti, sluganstva i karijerizma. Vrijednost ovog rada bila bi još veća da je autorica izbjegla mjestimičnu oskudnost u tumačenjima i dodala općenite zaključke na kraju toga važnog priloga naučnoj obradi aneksije, odnosno opširnih priprema koje su joj prethodile.

Iste godine kad je izašla prikazana studija, D. Đorđević je obogatio jugoslavensku historiografiju s dvije knjige koje dodiruju aneksionu krizu. U prvoj: Milovan Milovanović, Beograd 1962, osvjetljen je lik jednog od najistaknutijih političara Srbije potkraj XIX i na početku XX st., druga je autorova disertacija: Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906—1911, Beograd 1962. Obje se knjige temelje na obilnoj literaturi, arhivskim istraživanjima, objavljenim zbirkama dokumenata i drugoj građi. Na žalost, prvi rad nema bilježaka jer je zamišljen i izrađen kao naučno-popularni prikaz. Međutim, taj nedostatak s gledišta historiografije kompenziran je autorovim izrazitim darom za uživljavanje u prošla zbivanja, njegovom sposobnošću da plastično ocrtava važne političke aktere u socijalnom miljeu koji ih je uvjetovao. U biografiji Milovanovića zanima nas ovom prilikom poglavlje o aneksionoj krizi. Vršeći od 1907—11. funkciju ministra vanjskih poslova kraljevine Srbije, taj je talentirani diplomat i plodni pisac pravnih i političkih spisa upravljao svim akcijama svoje zemlje na međunarodnoj sceni u momentu kad se činilo da su dani njezina samostalnog života odbrojeni. U procijepu između hladne evropske diplomacije, zauzete gotovo isključivo interesima velikih i sklone da im bez mnogo oklijevanja žrtvuje nacionalne potrebe i ideale malih naroda i zemalja, i tadašnje srpske javnosti vrlo impulzivne, u kulminacionim usponima svojih zanosa i ogorčenja često neobuzdane i nerealne — Milovanović je znao da zadrži onu liniju vanjskopolitičke djelatnosti Srbije koja je u postojećim uvjetima jedina mogla dati rezultate, skromne doduše, više moralne negoli materijalne, ali za budućnost Srba pa i cijeloga slavenskog Juga odlučne. Velikim dijelom upravo njegovom zaslugom, vještinom i neumornom energijom, Srbija se afirmirala kao samostalan faktor međunarodne politike, nepokoran, tvrdoglav, spreman čak i na velik rizik u borbi za svoje ciljeve. Mada male demografske, ekonomske i vojne snage, ona je uspjela uvjeriti evropsku diplomaciju da nije quantité negligéable, ako se radi o sudbini Balkana, odnosno područja koja su ga okruživala. Prateći Milovanovićevu djelatnost u toku aneksione krize, njegov biograf sve to uvjerljivo dokazuje. Pri tom znalački analizira određena stanovišta i konkretne postupke ove ličnosti kao i vanjskopolitičku orijentaciju N. Pašića, drugog protagoniste tadašnje srpske političke scene. Đorđević ne traži samo uže ili šire motive bitnih pogleda i akcija nego ispituje i njihovu pravu vrijednost, njihovu adekvatnost u odnosu na situaciju, njihove skrivene mogućnosti i stvarne posljedice.

U drugoj knjizi istog autora opširno su opisani i ocijenjeni uzroci, tok i posljedice carinskog rata. Njezino šesto poglavlje, pod naslovom: Aneksija Bosne i Hercegovine i carinski rat, predstavlja zapravo zaokruženu studiju jednoga važnog aspekta aneksione krize. Autor razmatra najprije poznato željezničko pitanje kojem je već ranije posvetio dvije rasprave (Projekt Jadranske željeznice u Srbiji 1892—1912, IG 1956, br. 3—4, i Austro-srpski sukob oko projekta sandžačke željeznice, IČ VII, 1957). Nakon što je izložio borbu zainteresiranih političkih i ekonomskih

faktora oko sandžačke i jadranske pruge, on pristupa ispitivanju ekonomskih reperkusija aneksione krize u Srbiji. Utvrđuje da je ona izazvala vrlo ozbiljne privredne i napose financijske perturbacije kojih je podlogu činilo više međusobno povezanih elemenata: ubrzane ratne pripreme Srbije, koje su poremetile njezin budžet, bankovni »run« s ciljem da se tezauriraju novčana sredstva prije nego što izbije oružani sukob zavađenih strana, i, najзад, financijska blokada kojoj je Austro-Ugarska podvrgla Srbiju. Poduzimajući hitne i dobro izabrane mjere, srpska vlada je sanirala ovo teško stanje, spriječivši time općeniti financijski slom u zemlji. Što se aneksiona kriza više približavala kulminaciji, to je akutniji postajao jedan drugi problem — opskrba Srbije oružjem i drugim vojnim materijalom. Vlasti Habsburške monarhije nisu samo zabranile tranzit te robe preko svoga teritorija u pravcu Srbije, već su vršile pritisak na Tursku da postupi na isti način, u čemu su napokon i uspjele. Reagirajući i na taj oblik blokade, srpska vlada je preorijentirala tranzit nabavljene ratne opreme na Dunav i donekle na Bugarsku. Aneksiona kriza je dovela i do obnove carinskog rata, jer je tek sklopljeni trgovinski ugovor između Austro-Ugarske i Srbije bio sistiran. Na taj potez austro-ugarskih vlasti srpska vlada je odgovorila uvođenjem tzv. minimalne carinske tarife i obustavom nekoliko austrijsko-srpskih konvencija. Autor je u ovo poglavlje uključio i prikaz odjeka cijelog carinskog rata širom jugoslavenskih zemalja Dvojne monarhije i u Crnoj Gori. On konstatira da je prekid trgovinskih odnosa između Austro-Ugarske i Srbije pobudio negodovanje u najvećem dijelu političkih i privrednih krugova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Sloveniji pa i u češkoj javnosti. Takvo reagiranje s pravom pripisuje ne samo štetnim posljedicama kojima je carinski rat pogodio privrednike tih zemalja, već mu traži razloge i u ojačalom duhu jugoslavenske zajednice. Ističe zatim da se uporedo s borbom za privredno osamostaljenje Srbije pojačala njezina nacionalna propaganda u jugoslavenskim krajevima Monarhije i u Makedoniji. Pri tom upozorava na porast političkog utjecaja vladajućih krugova Srbije u većini jugoslavenskih zemalja, koji se uglavnom ostvarivao preko tamošnjih srpskih vođa. Nekim od njih je beogradska vlada pružala stalnu a drugima povremenu financijsku potporu, koja se naročito proširila u vrijeme »veleizdajničkih procesa« kad je trebalo materijalno pomoći brojnim žrtvama antisrpske hajke. Pozivajući se na radove M. Gross, Đorđević govori o tajnim vezama Hrvatskosrpske koalicije s beogradskom vladom i njima bliskim, krugovima, koje su održavali ne samo neki srpski već i hrvatski vođe Koalicije, u prvom redu Supilo, tada neosporno najznačajnija ličnost cijele hrvatske politike. Na kraju poglavlja novim se podacima ilustrira prodiranje srpskog kapitala u Makedoniju kao jedna od važnih privrednih posljedica carinskog rata.

U prikazanom dijelu Đorđevićeve knjige obuhvaćeni su gotovo svi važniji ekonomski problemi s kojima se Srbija srela u aneksionoju krizi. Nedostaje ispitivanje odraza ove krize u gradskom proizvodnom sektoru, ali to pitanje zbog nerazvijenosti tadašnje srpske industrije nema naročite važnosti. Nešto teži prigovor odnosi se na udarce anesene poljoprivredi, o čemu autor, doduše, piše, ali vrlo sumarno. Posljedice aneksione krize u sferi državnih financija, u bankarstvu i trgovini Srbije obrađene su iscrpno, faktografska osnovica je bogata a interpretacija uvjerljiva. Više primjedaba nameće autorovo izlaganje o odjeku carinskog rata i s njime povezanom usponu nacionalne borbe u raznim jugoslavenskim sredinama. Ondje se mogu naći tvrdnje bez dovoljno argumentacije ili podaci o činjenicama bez spomena o njihovim uzrocima (stanovište slovenske javnosti o carinskom ratu, Milovanovićeve koordinacija sa Srpskom narodnom organizacijom u Bosni, djelovanje srpske vlade u Ugarskoj u vezi s aneksijom). Autora donekle ispričava to što se radi o pitanjima političke prirode i to izvan Srbije, koja su u njegovu radu nužno imala sekundarno mjesto u poredbi s ekonomskom materijom.

U cjelini uzevši, Dorđevićeva knjiga, odnosno poglavlje o aneksiji, vrlo je vrijedan rad, u kojem se prvi put prilazi nekim važnim temama ili se novim podacima osvjetljaju i na novi način ocjenjuju u historiografiji već dodirnuti, ali nedovoljno istraženi problemi.

Obje se konstatacije mogu primijeniti i na raspravu R. Jovanovića, Stav Crne Gore prema aneksiji Bosne i Hercegovine, Istorijski zapisi XX/1, Titograd 1963. Mada se uloga Crne Gore u aneksionoj krizi često spominje, ona je tek u ovom radu pažljivije razmotrena. Nijedan od osnovnih aspekata problema nije izostavljen. Autor prati reagiranje naroda na aneksionu krizu, diplomatsku akciju službenih krugova na Cetinju, ratne pripreme, agitaciju u graničnim oblastima kao i ekonomske reperkusije sukoba između Crne Gore i Austro-Ugarske. Prvi je problem, na žalost, prilično zapostavljen. Dokumentacija s kojom je Jovanović raspolagao — to se vidi iz bilježaka — nije iskorištena za detaljniju sliku i analizu narodnog raspoloženja, već je ono naznačeno samo u grubim linijama, s dosta općenitih tvrdnja. Tako su se u težištu rada našli gledišta i postupci kneza Nikole i vlade, koje je lakše rekonstruirati i protumačiti. Autor prikazuje s kolikom se energijom i požrtvovnošću mala crnogorska država oduprla samovoljnom kršenju Berlinskog ugovora od strane njezina velikog i još uvijek moćnog susjeda. Ona se odmah povezuje sa Srbijom, apelira na velesile šaljući note i delegacije, priprema se za rat usprkos slabom naoružanju, teškoćama u nabavci oružja i mršavim financijama. Njezini agenti rade u Hercegovini povezujući se s lokalnim vođama koji su spremni da u slučaju oružanog napada Austro-Ugarske na Srbiju i Crnu Goru podignu nov ustanak; drugi crnogorski povjerenici podrivaju austrijsku propagandu u Sandžaku i sjevernoj Albaniji koja se ondje trudi da proširi strah od agresivnih ambicija Cetinja. Kako bi manifestirala ozbiljnost svog otpora, Crna Gora prekida trgovinske odnose s Austro-Ugarskom, mada su se lako mogle predvidjeti teške posljedice takve odluke za nerazvijenu crnogorsku privredu, dotada mnogim nitima povezanu s Habsburškom monarhijom. Nakon što su Rusija a zatim i Srbija priznale aneksiju, ništa drugo nije preostalo ni Crnoj Gori. Od kompenzacija koje je prije zahtijevala uspjelo joj je postići samo ukidanje nekih tačaka čl. 29 Berlinskog ugovora.

Autora ove zanimljive rasprave odlikuje trijezan pristup temi, što se primjećuje u cijelom radu a napose završnom dijelu, u kojem se sumarno ocjenjuje prava uloga Crne Gore u aneksionoj krizi, mogućnosti njezina otpora i njegovi rezultati. Ako je malo prigovora na ono što je napisano, mora se prigovoriti više načinu na koji je materija izložena: stil je prilično stereotipan, siv, ponekad posve bezličan. U svakom slučaju, Jovanovićeve je rasprava, izrađena na osnovu opširne arhivske i druge građe, postigla svoj glavni cilj: znatno je proširila naše znanje o držanju Crne Gore u jednom kritičnom momentu njezine i jugoslavenske povijesti.

Mozaik koji historijska nauka gradi o aneksiji već je prilično ispunjen. Uza sve to nedostaju još uvijek njegovi dosta brojni veći ili manji dijelovi. Spomenimo na kraju teme koje još čekaju svoje istraživače. Trebalo bi opširnije i temeljitije ispitati političko stanje u Bosni i Hercegovini neposredno poslije proglašenja o aneksiji, gledišta o Srbiji i Crnoj Gori u tadašnjoj javnosti Hrvatske, pogotovu u Dalmaciji, reagiranje na krizu u Vojvodini i stanovište slovenskih krugova. Korisna bi bila i komparacija odnosa naših socijaldemokracija prema ovom problemu. Tek kad se ovi naučni zadaci izvrše moći će se s puno više sigurnosti nego danas odgovoriti na važno pitanje: što je aneksiona kriza značila u cjelini jugoslavenske političke stvarnosti, koliko je doprinijela jačanju solidarnosti među našim narodima.

R. Lovrenčić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.